

De toegevoegde waarde van kunst

Ontzorgt kunst?

ACHTERGRONDINFORMATIE

Gezamenlijke uitnodiging van de Boekmanstichting en de Lange Leve Kunst

Datum en tijd: woensdag 20 mei 2015 van 12.00 – 17.00 uur

Plaats: Boekmanstichting, Herengracht 415, 1017 BP Amsterdam

BOEKMAN*stichting*

Zorgstelsel verandert

Het zorgstelsel in Nederland is volop in beweging. Dat heeft gevolgen voor zowel de cliënten als de zorgorganisaties en verzorgenden. Hervorming is noodzakelijk, onder meer door de forse stijging van de zorguitgaven, die voor kort waren opgelopen tot zo'n 30 procent van de totale overheidsuitgaven. De zorg was derhalve een van de grootste bezuinigingsposten in het regeerakkoord *Bruggen slaan* (2012) van de coalitiefracties VVD en PvdA. Als gevolg van deze bezuinigingen enerzijds en oplopende kosten anderzijds, zien zorginstellingen zich genoodzaakt om in te zetten op innovatieve pogingen goedkoper te ontzorgen. Anders geformuleerd: er moet meer zorg worden verricht met minder mensen en (financiële) middelen. In veel delen van de zorg is de inzet van vrijwilligers en mantelzorgers dan ook onontbeerlijk geworden. Bovendien worden Nederlanders gemiddeld steeds ouder, en blijven, al dan niet met ondersteuning, zo lang mogelijk thuis wonen. Met een vergrijzingsgolf voor de deur, treedt het belang van gezond ouder worden daarmee sterk op de voorgrond. Voeg daar veranderende visies op zorgverlening en het centraler stellen van

de patiënt aan toe en de noodzaak van een radicale herziening van de zorg wordt des te meer duidelijk. Dat is een van de redenen van de sterk geïntensifieerde toenadering tussen zorg en kunst; in de afgelopen decennia boekten talloze kunstenaars, culturele instellingen en therapeuten, met name op het gebied van de architectuur, beeldende kunsten en podiumkunsten (muziek, drama en dans), al opvallende successen.

Care en cure

Het Nederlandse zorglandschap wordt sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw opgedeeld in twee domeinen: *care* en *cure*. *Care* duidt op de doelstelling van die zorg: verplegen en verzorgen. Instellingen voor *care* zijn onder meer instellingen in de verpleging en verzorging, thuiszorg (samen ouderenzorg), gehandicaptenzorg, geestelijke gezondheidszorg en met ingang van 2015 ook jeugdzorg. Het betreft hier vaak langdurige zorg. *Cure* is gericht op genezen en is meestal kortdurend. Ziekenhuizen, maar ook revalidatiecentra (en soms ook geestelijke gezondheidszorg) vallen onder de instellingen voor *cure*. Kunstenaars en culturele instellingen bewegen zich binnen beide domeinen. Te denken van aan bijvoorbeeld aan culturele jaarprogramma's voor de woonzorggroepen met activiteiten die variëren van een bezoek aan een theatervoorstelling, tot een filmmiddag of een schilderworkshop. Maar er zijn ook aparte programma's voor kinderen en volwassenen met psychiatrische aandoeningen, zoals muziektherapie bij kinderen met autisme om communicatieproblemen te verminderen en sociaal gedrag te stimuleren, of voor Alzheimerpatiënten, of met ziekten zoals Parkinson of kanker. Dergelijke programma's worden onder meer ontwikkeld door vaktherapeuten (vroeger: creatief therapeuten) die een vorm van therapie aanbieden waarin zij primair communiceren met hun cliënten via een specifieke kunstvorm. Er is beeldende therapie, muziektherapie, dramatherapie, danstherapie en psychomotorische therapie; therapeuten zijn verenigd in de op hun vakgebied opererende beroepsvereniging, die is aangesloten bij de Federatie Vaktherapeutische Beroepen. Veel ziekenhuizen incorporeren kunstwerken in hun zorgomgeving om de ervaring van patiënten en staf te verbeteren. Het Universitair Medisch Centrum Groningen bijvoorbeeld voert, net als het AMC en andere universitair medische centra doen, een actief kunstbeleid en richtte daarvoor het kunstgenootschap Thomassen à Thuessink op. Dit kunstgenootschap organiseert tentoonstellingen, educatieve projecten en andere publieksactiviteiten waarin kunst, gezondheidszorg, wetenschap en de actualiteit elkaar raken. Het is een samenwerkingsverband van Academie Minerva, het Groninger Museum, het Drents Museum, Kunstruimte Wagemans en het UMCG. Voor kinderen in ziekenhuizen zijn er aparte voorzieningen, zoals de Cliniclowns of muziek in eigen studio's, geschonken door musici als René Froger en Guus Meewis. Games vinden steeds vaker hun weg in de opleiding van de medische staf.

Healing environment

De zorgsector is ook een ontwerpdomein. De invloed van gebouwen op het fysieke, mentale en sociale welbevinden van gebruikers, dat wil zeggen de bewoners en hun bezoekers, maar ook de mensen die in het gebouw werken, is al langer bekend. Als de gebouwde omgeving hier in positieve zin aan bijdraagt, spreken we van een *healing environment*. Het gaat daarbij zowel om instellingen voor *care* als voor *cure*, of om onderdelen daarvan, zoals wacht- en behandelkamers of isoleercellen. Architecten en interieurarchitecten spelen een centrale rol

in het creëren van een *healing environment*, die het tegenovergestelde beoogt van en een reactie is op de klinische, kille en onpersoonlijke sfeer in oudere zorginstellingen. Een *healing environment* stelt de bewoner c.q. patiënt centraal, door middel van een afgewogen ruimte-, licht-, kleur- en materiaal- en kunstgebruik, en impliceert min of meer vraaggestuurde zorg. Een *healing environment* kan de psyche positief beïnvloeden, en zo indirect bijdragen aan herstel. Zo verblijft een ziekenhuispatiënt als gevolg van zo'n helende omgeving korter in het ziekenhuis, gebruikt hij minder medicijn en voelt hij zich prettiger. Ook op de medewerkers en bezoekers van de zorginstelling kan een *healing environment* een positieve werking hebben waarbij alle zintuigen worden geprikkeld. Tweejaarlijks worden zes projecten voor de Hedy d'Ancona-prijs voor excellente zorgarchitectuur genomineerd waarbij stedenbouw, tuin- en landschapsarchitectuur, architectuur en/of interieurarchitectuur het zorgconcept ondersteunen. De Hedy d' Ancona-prijs is een gezamenlijk initiatief van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en TNO. Het Atelier van de Rijksbouwmeester en het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport ondersteunen het initiatief; de eerste editie was in 2010.

Gezond ouder worden

De stijgende levensverwachting betekent niet automatisch dat ouderen ook gezond ouder worden en daardoor uit het zorgcircuit (kunnen) blijven. Om die reden wordt er veel geïnvesteerd in preventieve programma's die veelal onder de naam *healthy ageing* bestaan. Zo is er in Noord-Nederland het Healthy Ageing Network Noord-Nederland (HANNN) waarin het Universitair Medisch Centrum Groningen al bijna tien jaar samenwerkt met kennisinstellingen, regionale overheden en het bedrijfsleven aan kennisontwikkeling, valorisatie en spin-off. In het netwerk zijn niet alleen medici en onderzoekers opgenomen, maar ook filosofen, economen, schrijvers en kunstenaars. Ook in het Netherlands Consortium for Healthy Ageing wordt onderzoek gedaan naar de vraag hoe mensen op een gezonde manier ouder kunnen worden. Dat gebeurt binnen het kennisinstituut Leyden Academy on Vitality and Ageing, een initiatief van de Vereniging AEGON waarin nauw wordt samengewerkt met het Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC). Het Netherlands Consortium for Healthy Ageing (NCHA) is een alliantie tussen het LUMC en het ErasmusMC en de bedrijven Unilever, Galápagos, Philips, Pfizer, DSM en McRoberts BV. Ook NCHA onderzoekt het geheim van een lang en gezond leven en wat we daarvan kunnen leren voor mensen die niet gezond oud worden. Ouderen (drie miljoen in 2015) worden steeds vaker gestimuleerd actief deel te nemen aan het culturele leven, en ook zelf kunstzinnig bezig te zijn, als middel om hun welbevinden en daarmee gezondheid en vitaliteit te vergroten. Het convenant *Ouderen en Cultuur*, ondertekend door minister Bussemaker van OCW en staatssecretaris Van Rijn van VWS en hun partners/initiatiefnemers Stichting RCOAK, Fonds Sluyterman van Loo, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP), VSBfonds en de Vereniging Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk (NOV), vormde de aftrap voor het meerjarenprogramma *Lang Leve Kunst* dat aandacht vraagt voor het thema ouderen (65+) en cultuurparticipatie in Nederland. Aanleiding voor het programma vormde het artikel van Paul Schnabel, "Een zegen voor kunst en cultuur: cultuursector kan vergrijzing verzilveren door te profiteren van de groeiende groep senioren" in *Boekman* 86 (2011), met als thema *De vergrijzing*.

Effectiviteitsonderzoek

Het veld voor kunst en gezondheid in Nederland is versnipperd en wordt gekenmerkt door veel tijdelijkheid, zeker als het gaat om kunstprojecten in *care*-instellingen. Vanwege het steeds groter wordende belang dat wordt gehecht aan *evidence-based* onderzoek, zowel in de medische als in de therapeutische wereld, wordt er, in binnen- en buitenland, steeds meer onderzoek gedaan naar de doeltreffendheid van allerlei kunstprogramma's en – interventies, onder meer aan universiteiten als Manchester Metropolitan University (Arts Health), The Sidney De Haan Research Centre for Arts and Health en de University of Newcastle (The Institute for Creative Health, Australië). Onderzoeksresultaten verschijnen in (*peer reviewed*) tijdschriften als de *Journal of Applied Arts and Health*; *Arts & Health, An International Journal for Research, Policy and Practice* en *The International Journal of the Creative Arts in Interdisciplinary Practice*. In verschillende landen bestaan ook onderzoeksnetwerken, zoals de UK Network for Arts & Health Research, maar bredere georiënteerde netwerken, waaronder de Arts Health Network Canada, de London Arts in Health Forum en de National Alliance for Arts Health and Wellbeing. Zo wordt een brede evidence base opgebouwd, zie bijvoorbeeld de online toegankelijke Cochrane Library voor evidence-based onderzoek. De resultaten van muziektherapie zijn bijvoorbeeld goed onderzocht, onder andere bij dementie. Vooral de Nederlandse kennisinstellingen die opleidingen aanbieden tot vaktherapeut, m.n. de Hogeschool Zuyd, ArtEZ en de Hanze Hogeschool, doen uitgebreid onderzoek, inclusief promotie-onderzoek. Vanuit de medische hoek is het vooral ZonMw die gezondheidsonderzoek en zorginnovatie stimuleert en financiert. In termen van ZonMw zijn de vaktherapieën complementaire zorg en 'nog (te) vaak ongestructureerd en geïsoleerd (...) toegepast zonder duidelijk bewijs van een veilige en (kosten)effectieve inzet op deze gebieden'. ¹ ZonMw pleit er dan ook voor een breder inzicht te krijgen in de evidence voor complementaire zorg. Het lijkt daarom belangrijk dat betrokken kunstenaars, kennisinstellingen, overheid en andere stakeholders de handen ineenslaan om een plek te vinden waar al het onderzoek, van kunstinterventies in *care*, *cure*, *healing environment* en *healthy ageing*, worden samengebracht, ook als ondersteuning voor een andere invulling van de zorg.

IvH, Boekmanstichting, 2015.

---

¹ Reijmerink, W. (2014) *Signalement ontwikkeling en implementatie van evidence-based complementaire zorg*. Den Haag: ZonMw, 7.